

MAŁGORZATA MARCYSIAK

Państwowa Akademia Nauk
Stosowanych im. Ignacego
Mościckiego w Ciechanowie
ORCID: 0000-0002-1848-9399

MARIA LIPIŃSKA

Główna Biblioteka Lekarska
ORCID: 0009-0009-8887-969X

DOI: 10.4467/12311960MN.23.044.19094

Sprawozdanie z II konferencji naukowej z cyklu: Medycyna polska i krajów demokracji ludowej po II wojnie światowej pt. „Medycyna w nauce i polityce w latach 1944–1989” – Warszawa, 16.09.2023 r.

16 września 2023 r. w siedzibie Naczelnej Izby Lekarskiej przy ul. Sobieskiego 110 w Warszawie odbyła się II konferencja naukowa z cyklu: Medycyna polska i krajów demokracji ludowej po II wojnie światowej pt. „Medycyna w nauce i polityce w latach 1944–1989”. Organizatorem konferencji był Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN oraz Wydział Medyczny Uczelni Łazarskiego.

Komitet Naukowy i Organizacyjny konferencji tworzyły przedstawicielki niniejszych instytucji – dr hab. Magdalena Paciorek, prof. PAN (Instytut Historii Nauki PAN) oraz dr hab. Anna Marek i dr hab. Maria Ciesielska (Wydział Medyczny Uczelnia Łazarskiego).

Uczestnikami konferencji byli badacze historii medycyny – historycy, lekarze, pielęgniarki, farmaceuci i reprezentanci innych zawodów medycznych oraz niemedyceńskich – przedstawiciele uniwersytetów, instytutów naukowo-badawczych, Polskiej Akademii Nauk, niepublicznych i państwowych uczelni wyższych, instytucji medycznych, muzeów, Głównej Biblioteki Lekarskiej oraz towarzystw naukowych z całego kraju.

Tematyka konferencji skupiała się wokół szeroko rozumianej medycyny w nauce i polityce okresu powojennego. Celem podjętej w wystąpieniach problematyki była próba odpowiedzi na pytanie, jak wyglądała sytuacja w naukach medycznych w nowej powojennej rzeczywistości w krajach bloku wschodniego.

Otwarcia konferencji dokonała dr hab. Maria Ciesielska. W swoim wystąpieniu podkreśliła znaczenie interdyscyplinarnego spojrzenia

na problemy w medycynie w latach 1944–1989. Obrady odbywały się w pięciu sesjach tematycznych.

Pierwsza sesja obejmowała problematykę farmacji okresu powojennego. Rozpoczęła się od wystąpienia lic. Kacpra Rosnera-Leszczczyńskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego pod tytułem „*Leki często wozито się w koszyczkach z hurtowni*”. *Odbudowa i działalność dolnośląskiej farmacji w latach 1945–1951 w świetle powojennej sytuacji materialno-ekonomicznej i politycznej*. Cytat zawarty w tytule, zdaniem autora, trafnie ukazuje trudne początki dolnośląskiej farmacji. Prelegent w interesujący sposób ukazał realia minionego okresu oraz zachodzące zmiany w różnych aspektach. Jak sam stwierdził, kwerenda archiwalnych dokumentów pozwoliła na pogłębioną refleksję nad „bilansem otwarcia” dolnośląskiej farmacji i ukazanie węzłowych problemów, z którymi musieli mierzyć się pionierzy aptekarstwa od przejęcia niemieckich aptek do ich upaństwowienia. Następnie dr Anna Żuk reprezentująca Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie w referacie *Zmiany w aptekarstwie polskim i ich następstwa w świetle polskiego ustawodawstwa w latach 1944–1989* przedstawiła zmieniającą się sytuację farmaceutów w okresie powojennym. Kiedy to w 1944 r. w Lublinie powstała pierwsza izba aptekarska, a następnie w 1947 r. (zgodnie z rozporządzeniem z 1946 r.) utworzono kolejnych 14 okręgowych izb aptekarskich (w Białymstoku, Bydgoszczy, Katowicach, Wrocławiu, Gdańsku, Lublinie, Łodzi, Częstochowie, Krakowie, Poznaniu, Rzeszowie, Olsztynie, Szczecinie, Warszawie), natomiast 4 czerwca 1947 r. powołano Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne, obudziła się nadzieja w środowisku aptekarskim na odzyskanie przedwojennej pozycji. Jednak nieoczekiwanie nastąpiły niekorzystne zmiany, bowiem już 8 stycznia 1951 r. uchwalono trzy ustawy (o przejęciu aptek na własność Państwa, o aptekach i o zniesieniu izb aptekarskich), które na długie lata (do 1991 r.) zmieniły aptekarstwo w Polsce. Po utracie aptek przez aptekarzy i likwidacji izb jedyną instytucją wspierającą środowisko, m.in. w sprawach zawodu i ówczesnej działalności ideologicznej, było Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne. Z kolei dr Piotr Skalski z Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu podjął próbę odpowiedzi na pytanie zawarte w tytule wystąpienia: *Dexon: sukces czy porażka licencji produkcyjnych w znacjonalizowanym przemyśle farmaceutycznym?* W wystąpieniu dokonał analizy i oceny implementacji rozwiązań licencyjnych w polskim przemyśle farmaceutycznym na przykładzie nici Dexon. Zwrócił uwagę na występujące trudności,

które wynikały z politycznych uwarunkowań, pogłębiających zacofanie technologiczne kraju, jak przedkładanie celów propagandowych nad praktycznymi czy izolacja polityczna ograniczająca zagraniczne kontakty naukowe. W konsekwencji pogarszała się jakość produkowanych w kraju resorbowalnych nici chirurgicznych. Zmiany, które nastąpiły w latach 70. XX w., umożliwiły podjęcie współpracy zagranicznej. „Polfa” rozpoczęła starania o nabycie licencji na produkcję nowoczesnych nici poliglikolowych Dexon, znajdujących się w ofercie amerykańskiego koncernu American Cyanamid, co miało uchronić krajowe leczenie przed niedoborem materiałów szwanych.

W drugiej sesji zaprezentowano referaty związane z działalnością badawczą i naukową. Doktor Joanna Lusek z Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu przedstawiła referat pt. *Krótką historia Laboratorium Techniczno-Dentystycznego „Denstal” w Bytomiu*. Na podstawie dokumentów archiwalnych przedstawiła historię spółdzielni i procedurę jej likwidacji. Spółdzielnia powstała w 1920 r. i zajmowała się produkcją elementów uzupełnień protetycznych (mostów, koron i protez). Prosperowała bardzo dobrze, zatrudniała wybitnych specjalistów i – jak stwierdzono – była potrzebna społecznie. Jednak na wniosek Centralnego Związku Spółdzielni w Warszawie została poddana likwidacji ze względu na deficytowość. Autorka zwróciła uwagę na długi czas trwania procesu (od 1949 do 1956 r.) i towarzyszące mu nieprawidłowości, co zostało potwierdzone w sprawozdaniach z rewizji laboratorium oraz protokołach posiedzeń komisji arbitrażowej. W kolejnym wystąpieniu zatytułowanym *Nauka medyczna w służbie narodu – powołanie Instytutu Hematologii w Warszawie w 1951 r.* reprezentująca Polskie Towarzystwo Lekarskie i Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne dr Renata Elżbieta Paliga w nietuzinkowy sposób (spojrzeniem lekarza praktyka) przybliżyła problematykę dotyczącą historii hematologii polskiej, a szczególnie czas jej dynamicznego rozwoju w okresie powojennym, który był jednocześnie czasem burzliwych zmian ustrojowych i społecznych w Polsce. Autorka wykazała zależności i korelacje między zachodzącymi zmianami politycznymi i społecznymi w powojennej Polsce a rozwojem i osiągnięciami nauki medycznej. Natomiast dr hab. Ewa Rzeczkowska z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II przedstawiła referat pt. *Powstanie i rozwój Kliniki i Szpitala Psychiatrycznego w Lublinie-Abramowicach w okresie powojennym*. Dokonała szczegółowej analizy jej początków i ukazała specyfikę funkcjonowania niniejszej instytucji. Uwzględniła również wątki biograficzne oraz powiązania rodzinne

Aleksandra Ossendowskiego, organizatora szpitala, które stały się przyczynkiem do ciekawej dyskusji. Podsumowaniem sesji było wystąpienie dr Małgorzaty Marcysiak z Państwowej Uczelni Zawodowej im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie, która w referacie pt. *Powstanie Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego szansą na rozwój badań naukowych w dziedzinie medycyny geriatrycznej* wysunęła założenie, że towarzystwa naukowe mogły stanowić przestrzeń do badań naukowych. W przypadku PTG odbywało się to m.in. przez: inicjowanie i prowadzenie badań naukowych z zakresu gerontologii, organizowanie zjazdów naukowych, konferencji i seminariów stanowiących forum do dyskusji, prowadzenie działalności wydawniczo-informacyjnej oraz współpracy międzynarodowej. Wnioski z badań i dyskusji mogły stanowić wytyczne, nie tylko w rozważaniach gerontologów, ale także polityków społecznych.

Sesja trzecia, która obejmowała zagadnienia związane z działalnością edukacyjną i organizacyjną opieki zdrowotnej w różnych obszarach, rozpoczął dr Radosław Kanarkowski (naukowiec niezależny) interesującym wystąpieniem zatytułowanym *Polska szkoła neuro-miologiczna i jej miejsce w światowej neurologii*. Przedstawił historię rozwoju badań nad chorobami nerwowo-mięśniowymi w okresie PRL, prowadzonych głównie w ośrodku warszawskim przez zespół skupiony wokół osoby prof. Ireny Hausmanowej-Petrusewicz. Wyniki badań przyczyniły się do wydzielenia neuromiologii jako odrębnej subdyscypliny klinicznej w ramach neurologii, nie tylko w skali polskiej, ale także międzynarodowej. W warunkach polskich wdrożono do praktyki klinicznej badania elektromiograficzne oraz histopatologiczne mięśni szkieletowych. Pozwoliło to wysunąć istotne wnioski w studiach nad dystrofiami oraz w badaniach miotonii i kanałopatii mięśniowych. Zajmowano się także różnymi aspektami fizjologicznego rozwoju ontogenetycznego mięśni. Zdaniem autora znaczące rezultaty możliwe były także dzięki współpracy międzynarodowej prowadzonej dość intensywnie nawet pomimo niesprzyjających warunków politycznych. Jak stwierdził, polska szkoła chorób nerwowo-mięśniowych może stanowić przykład „sukcesu mimo wszystko”. Z kolei dr Marcin Szerle reprezentujący Ośrodek Badań nad Gdynią (Muzeum Miasta Gdyni) przedstawił *Udział ośrodka gdyńskiego w rozwoju medycyny morskiej i tropikalnej w Polsce Ludowej*. Zaprezentował znaczenie działalności niniejszego ośrodka, m.in. dzięki prowadzonym w nim pracom naukowo-badawczym i wdrożeniowym dotyczącym medycyny tropikalnej, parazytologii tropikalnej, medycyny morskiej, medycyny

hiperbarycznej, medycyny pracy, epidemiologii chorób infekcyjnych i inwazyjnych oraz ochrony środowiska. Doktor Monika Wiśniewska z Polskiej Akademii Nauk zaprezentowała pracę pt. *Organizacja opieki zdrowotnej w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym w Polsce w latach 1945–1989 (wybrane zagadnienia)*. Na podstawie wyników krytycznej analizy źródeł przedstawiła zagadnienia dotyczące profilaktyki zdrowotnej, stanu zdrowia, dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej oraz organizacji działań, mających na celu wyeliminowanie zagrożeń zdrowotnych w domach dziecka. Autorka, jak stwierdziła, podjęła próbę analizy zmian w tych obszarach na przestrzeni czasu, jak również nakreślenia ujęć porównawczych uwzględniających ogólny stan zdrowotności dzieci w Polsce w badanym okresie. Ukazała przykłady dobrych i złych praktyk. Zwróciła uwagę na wiele zaniedbań, jakie miały miejsce w organizacji opieki nad dziećmi mimo zmian odgórnych wprowadzanych wraz z upływem lat. Podobnie przedstawiła wzorcowe ośrodki w opiece nad dziećmi, gdzie opieka była sprawowana dobrze mimo ograniczeń finansowych czy trudności organizacyjnych. Zwieńczeniem sesji było wystąpienie Szymona Ososińskiego – studenta medycyny na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach, który zaprezentował *Działalność przemysłowej służby zdrowia na przykładzie Wojewódzkiej Przychodni Przemysłowej w Kielcach w latach 1963–1975 (w świetle zachowanych dokumentów archiwalnych)*. Wraz z rozwojem przemysłu i konsekwencjami dla zdrowia wśród pracowników nabierała znaczenia organizacja przemysłowej służby zdrowia. Prelegent – odnosząc się do kompetencji personelu (lekarz, pielęgniarka) – przedstawił strukturę organizacyjną niniejszej przychodni i realizowane przez nią zadania, ale także napotykaną trudności w ich realizacji.

W sesji czwartej rozpatrywano problematykę kliniczną, epidemiologiczną, jak i sanitarną w badanym okresie. Pierwsze wystąpienie autorstwa dr hab. Marii Ciesielskiej i dr hab. Anny Marek z Uczelni Łazarskiego w Warszawie zatytułowane *Malaria – występowanie, leczenie i zapobieganie chorobie na ziemiach polskich w latach 1939–1967 (wybrane zagadnienia)* przybliżyło genezę, przebieg i skutki tej choroby, zwracając uwagę na współczesne zagrożenia z nią związane. Doktor hab. Anna Marek zainteresowała uczestników konferencji sytuacją epidemiologiczną w Polsce dotyczącą malarii po II wojnie światowej, kiedy to w 1946 r. odnotowano rekordowy wzrost przypadków (13 945). Omawiając przyczyny, patomechanizm, rozprzestrze-

nianie się choroby, m.in. za pośrednictwem komarów (widliszy) oraz metody jej zwalczania, ukazała, jak Polska z kraju endemicznego, z falami epidemii (do połowy lat 60. XX w.), przekształciła się w kraj ze sporadycznymi przypadkami malarii. Było to możliwe dzięki organizowaniu akcji zwalczania malarii, budowaniu infrastruktury (stacje i punkty przeciwmalaryczne, izolatornie w szpitalach, przychodnie przeciwmalaryczne, ruchome kolumny sanitarne), kształceniu kadry medycznej i bezpłatnemu leczeniu chorych. Ponadto autorka przybliżyła szczegóły związane z prowadzoną akcją zapobiegawczą. Polegała ona przede wszystkim na zwalczaniu komarów (przenosicieli choroby). Dlatego zalecano stosowanie ochrony osobistej przed ich ukłuciem oraz przedostaniem się owadów do mieszkań. Podejmowano też próby zmniejszenia ich możliwości rozmnażania się przez likwidowanie miejsc wylęgu. Istotne znaczenie w zwalczaniu epidemii odegrał PZH, nadzorując prowadzone akcje, ale też prowadząc badania naukowe w tym zakresie. Z kolei dr hab. Małgorzata Stawiak-Ososińska reprezentująca Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach przedstawiła uwarunkowania organizacji oświaty sanitarnej w okresie powojennym. W wystąpieniu „*Niech zniknie ciemnota i nieuświadomienie młodych kobiet*” – szerzenie oświaty sanitarnej w Szkołach Matek w latach 50. XX w. odniosła się w szczególności do wybranej grupy odbiorców, jaką stanowiły kobiety-matki. W referacie wyekspozowano znaczenie działań na rzecz poprawy warunków higieniczno-sanitarnych oraz zapewnienia właściwej opieki medycznej nad matką i dzieckiem; ukazano również trudności, na jakie napotymano, i próby ich pokonywania. Wskazano także na potrzebę edukacji i uzupełniania wiedzy słuchaczek Szkół Matek w tym zakresie przez głoszenie cyklicznych pogadarek dotyczących higieny osobistej, odżywiania, pielęgnacji małego dziecka, warunków sanitarnych mieszkań i gospodarstw wiejskich. Pogadanki zazwyczaj wzbogacano o tablice, prezencja, a nierzadko nawet filmy. Wykłady wygłaszane przez kwalifikowaną kadrę medyczną w znacznej mierze przyczyniały się do podnoszenia świadomości społecznej młodych matek. Natomiast zespół w składzie dr Aleksandra Szlagowska-Papuzińska, dr Mateusz Dąsał, dr Radosław Łazarz z Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu zaprezentował referat pt. *Tryumf reżimu: skuteczność władz PRL i krajów ościennych w walce z epidemią Ospy Prawdziwej w 1963 – aspekt polityczny, społeczny i medyczny*. Prelegenci ukazali interdyscyplinarny charakter niniejszych działań, odnosząc się do sytuacji epidemiologicznej, możliwości w zwalczaniu choroby przez za-

stosowanie szczepień ochronnych. Istotne znaczenie miała ich organizacja, ale także świadomość społeczna w tym zakresie. Nie zabrakło politycznych wątków. Na kanwie ostatniego ataku choroby, który miał miejsce w Polsce (Wrocław) w 1963 r., przedstawiono działania w PRL oraz sąsiednich krajach. W kolejnym wystąpieniu zespół z tego samego ośrodka badawczego w składzie: dr Mateusz Dąsał, dr Aleksandra Szlagowska-Papuzińska, mgr farm. Aleksander Smakosz zainteresował uczestników wystąpieniem pt. *Nie tylko płyn Lugola: polityczne, społeczne i medyczne aspekty opieki medycznej i farmaceutycznej po katastrofie w Czarnobylu w 1986 r.* Ukazano wiele nieznanych aspektów dotyczących przekazu informacji, decyzji podejmowanych przez ówczesne władze polityczne oraz ich konsekwencji. W ciekawy sposób, m.in. przytoczenie słów popularnej wówczas rymowanki *Dylu, dylu na badylu, ... w Czarnobylu...*, doskonale odzwierciedlającej siermiężne lata 80. – odwołano się również do osobistych wspomnień autorów z tego okresu.

W sesji piątej dominowała problematyka ideologizacji kadr medycznych, co już wybrzmiało w referacie mgr Danuty Augustynowicz reprezentującej Wojskowy Instytut Medyczny w Warszawie pt. *Kształtowanie nowego typu lekarza wojskowej służby zdrowia – popularyzacja doktryny medycznej i ideologii socjalistycznej w „Lekarzu Wojskowym” w latach 1945–1956.* Autorka przybliżyła skomplikowany proces przysposabiania lekarzy do realizacji zadań w wojskowej służbie zdrowia, z uwzględnieniem nie tylko ich wiedzy medycznej, ale także, a może przede wszystkim kształtowania ich światopoglądu pod naciskiem zmian społeczno-ekonomicznych i utrwalania socjalistycznego ustroju państwa. Kształtowanie nowego wizerunku lekarza wojskowej służby zdrowia ukazano w kontekście wpływu propagandy stalinowskiej zgodnej z ideą nowego, powojennego ładu i porządku politycznego. Kontynuując niniejszą problematykę, dr hab. Magdalena Paciorek, prof. PAN w wystąpieniu zatytułowanym *Nakaz pracy w służbie zdrowia – uciążliwa konieczność czy obywatelski obowiązek absolwentów szkół wyższych lat 50. XX w.* ukazała aspekty prawne, ale i organizacyjne niniejszych działań. Wprowadzenie planowej gospodarki w służbie zdrowia, usankcjonowane przepisami prawa w 1948 r., wymusiło również planową politykę kadrami medycznymi. Miało to na celu dostarczenie gospodarce państwowej odpowiedniej liczby pracowników, ale także rozmieszczenie ich na terenach deficytowych. Nie zawsze propozycja pracy była spójna z planami pracowników. Przymus pracy w odniesieniu do pracowników służby zdro-

wia oraz absolwentów kierunków medycznych wprowadzony został ustawą i rozporządzeniem w 1950 r. Jego naruszenie (niestawienie się w określonym czasie, w danym miejscu) groziło karą aresztu lub grzywny. Organem odpowiedzialnym za wydawanie nakazów pracy miały być Komisje Przydziału Pracy dla Absolwentów, które opierały się na wytycznych w aktach wykonawczych. W praktyce jednak realizacja zadań napotykała na różne trudności, wynikające zarówno z przyczyn organizacyjnych, jak i absolwentów, których większość nie była zainteresowana pracą w terenie. Poszukiwali różnych rozwiązań, żeby uniknąć nakazu, jak np. podjęcie specjalizacji. Dokonując szczegółowych rozważań, autorka stwierdziła, że nakazy pracy w przypadku pracowników służby zdrowia były zarówno obywatelskim obowiązkiem, jak i uciążliwą koniecznością, chociaż byli i tacy, dla których wykonanie nakazu pracy zgodnie z przydziałem było czymś oczywistym. W wielu też przypadkach zdarzało się, że wspomniani lekarze czy farmaceuci skierowani do wyznaczonych placówek po wykonaniu nakazu pracy pozostawali tam na stałe, wiążąc swą przyszłość zarówno z daną placówką zdrowotną, jak i rejonem.

Reprezentująca Główną Bibliotekę Lekarską dr Maria Lipińska w referacie pt. *O socjalistyczną służbę zdrowia – ideologizacja średniego personelu medycznego na łamach czasopism medycznych lat 50. XX w.* podjęła próbę ukazania złożonego procesu upolityczniania średnich kadr medycznych już od momentu podejmowania nauki przez kandydatów do zawodu. Znakomitym narzędziem kształtowania postawy społeczno-politycznej okazała się prasa medyczna omawianego okresu kierowana do pracowników służby zdrowia („Służba Zdrowia”, „Pielęgniarka Polska”, „Położna”, „Pielęgniarka i Położna”), która oprócz fachowych artykułów związanych z wykonywaniem zawodu zawierała także treści propagandowe.

Tematy wystąpień prezentowane w kolejnych sesjach naukowych wzbudzały duże zainteresowanie i zachęcały do dyskusji nie tylko w czasie ich trwania, ale także w kuluarach, podczas przerw kawowych i przerwy obiadowej, co świadczy o trafności podjętej problematyki badawczej.

Podsumowanie konferencji, którego dokonała dr hab. Maria Ciesielska, pozwoliło na wysunięcie zadowolających wniosków. Przede wszystkim to, że nie brakuje entuzjastów historii nie tylko wśród profesjonalnych badaczy, ale także studentów. Uczestnicy wywodzili się z różnych ośrodków naukowych, badawczych i klinicznych, co może świadczyć o poszukiwaniu analogii, lecz także inspiracji w poprzed-

nich okresach dla aktualnych rozwiązań czy kierunków w przyszłości. Wprawdzie konferencja przeszła już do historii, ale jej tytuł i podjęta problematyka świadczy o jej cykliczności, co może zapowiadać kolejne wydarzenie...